

Szabó, Róbert¹

Az 1687. évi második mohácsi csata egy lehetséges emlékezetpolitikai aspektusa Wilhelm Camphausen egy munkáján keresztül

A possible memory-political aspect of the Second Battle of Mohács through the work of Wilhelm Camphausen

ABSZTRAKT

Az 1687. évi harsány-hegyi csatában az egyesült keresztény haderő sorsdöntő csapást mért a Budát visszafoglalni igyekvő oszmán csapatokra. Már a csatával egy időben szárnyra kelt az úgynevezett „második mohácsi csata” elnevezés, amely számos szimbolikus tartalommal bírt, melyek többsége az első és a második mohácsi csata (1526, 1687) közötti hasonlóságok kiemelésén alapult. A harsány-hegyi csata ugyanakkor nem csupán az 1526. évi mohácsi csata szimbolikus párja, hiszen más korok különböző politikai-geopolitikai jelenségeinek, eseményeinek a szimbólumaként is megjelent. Wilhelm Camphausen ábrázolásának geopolitikai gyökerei az 1877–1878. évi orosz–török háborúra és az azt lezáró berlini kongresszusra vezethetők vissza. Tanulmányomban a festmény szimbolikus tartalmának feltárását tűztem ki célul, a késő XIX. századi német külpolitika tükrében. Ezt a feladatot az alkotóművész életrajzi vonatkozásainak elemzésével, valamint a műtárgy stílusjegyeinek és a Német Császárság geopolitikai helyzetének bemutatásával végeztem el.

Kulcsszavak: Wilhelm Camphausen, emlékezettörténet, geopolitika, harsány-hegyi csata (1687), szimbolikus tér

ABSTRACT

At the Battle of Harsány Hill at 1687, the united Christian army defeated the Ottoman troops and blocked them to recapture Buda Castle. The so-called “second Battle of Mohács” had numerous symbolic contents, most of them were based on highlighting the similarities and differences between the first (1526) and second (1687) battle. However, the Battle of Harsány Hill was not only a symbolic pair of the Battle of Mohács in 1526 but also appeared as a symbol of various political and geopolitical phenomena and events of other eras. The geopolitical roots of Wilhelm Camphausen’s depiction can be traced back to the Russo-Turkish War of 1877-1878. In my work, I aimed to decipher the message conveyed by this artwork, in the late 19th century in the light of German foreign policy. After the examination of the biographical aspects of the creative artist and the stylistic features of the work, I monitored the geographical, symbolic and memory aspects of the depiction.

Keywords: Battle of Harsány Hill, Camphausen, geopolitics, memory, symbolic space

¹ Doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola. Cím: 7632 Pécs, Enyezd utca 24. 2/8. Tel.: 06304074447. E-mail: szaborobert9311@gmail.com

BEVEZETÉS

A jelen tanulmány a szerző doktori dolgozatának emlékeztörténeti alap kutatásaihoz kötődik és az 1687. évi harsány-hegyi csata emlékeztörténeti vizsgálatához kapcsolódik. Középpontjában pedig Wilhelm Camphausen egy munkájának keletkezési körülményeit, a mű egy lehetséges interpretációját (művészeti és geopolitikai beágyazottságának kérdéskörét) vizsgálom. Írásomban az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat kimenetelét eldöntő összecsapásra a harsány-hegyi megnevezést vonatkoztatom következetesen. Ennek oka, hogy a Harsány-hegy/Harsányi-hegy/Szársomlyó tartható a csatatér legjelentősebb terepalakulatának. A csata megnevezését utoljára Varga Szabolcs vizsgálta egy tudományos ismeretterjesztő írásában (Varga, 2019).

Az elemzett festmény egy külpolitikailag igen aktív történelmi korszak reflexiója. A Porosz Királyság „kisnémet” és a Habsburg Birodalom „nagy német” vetélkedését követően Közép-Európában egy megerősödött poroszok által vezetett német állam jött létre, a maga domináns geopolitikai ambícióival (Németh, 2004). Ezt a törekvést szimbolizálja Camphausen alkotása is. A tanulmányom elemzési tárgyául az *Episode aus der Schlacht am Berge Harsany* című műve szolgált.

Munkám során az alábbi kérdésekre kerestem a választ. Mely személyek szerepelnek a művész festményén; kik a központi alakok és mit szimbolizálnak; kik az alávetettek és mit szimbolizálnak; milyen ellenségkép mutatkozik meg e munkában; a csatában győztes és a festményen ábrázolt hadvezérek milyen szimbolikus töltettel rendelkeztek; miként tud megjeleníteni a harsány-hegyi csata emlékezte egy teljesen másik kor emlékezetében?

Az emlékezeti kutatások egészen az ókori görög gondolkodókig visszavezethetőek. A „memoria” a retorika öt ágának egyike volt. Az emlékezet definícióját *mesterséges* és *természetes* kategóriákra osztották. Míg a *természetes* alapértelmezett emlékezetként tartozik hozzánk, addig a *mesterséges* emlékezet formálható és az objektumokról alkotott képek továbbá az emlékezeti helyek foglalják magukba. Már ekkor megszületett az az elmélet, miszerint a múlt felelevenítése a térbeli helyek bennünk keltett pszichikai mechanizmusai okozzák (Zombory, 2008). Maurice Halbwachs szerint az emlékezet kifejezéséhez fizikai objektumok is párosulnak. Ezek a tárgyak emlékezeti teret alkotnak maguk körül (Halbwachs, 1992). Hobsbawm (1987) szerint az emlékezetpolitika oldaláról figyelve jól elkülöníthetők egymástól az alulról és a felülről jövő interakciók. A hagyományteremtést célul tűző „top-down” logikára épülő emlékezeti térformálás, más helyek esetében pedig a már meglévő kollektív emlékezet térformáló munkája figyelhető meg.

Az emlékművekről, szimbolikus helyekről az is elmondható, hogy legtöbbször nem a konfliktusok lezárását, hanem a folytatását jelentették az emlékezet fenntartásával (Pap, 2017). Ugyanez a jelenség Európa több történelmi háborús konfliktusánál is megfigyelhető, az arab hódítástól kezdve, a kereszties hadjáratokon át, az oszmán hódításig (Fehér, 2017).

Napjainkban egyre több tanulmány lát napvilágot emlékezetpolitikai témában. Nem meglepő, hiszen az egyes történelmi-politikai események megítélése korszakonként változik, más ideológia tölti fel őket új tartalmakkal újra és újra, megszabva az emlékezeti helyek térbeliségét is. Ugyanakkor nem elhanyagolható a földrajzi erők sorsformáló tényezője sem (Tóth, 2016c).

A harsány-hegyi csata emlékezeti terének behatárolása esetében különösen sok akadályba ütközhetünk, hiszen a magyar nemzeti emlékezet kevésbé tartja számon az oszmánok felett, Siklós és Mohács között a Villányi-hegység déli lábának környezetében aratott keresztény győzelmet. Ennek okai többek között a magyarországi Habsburg-ellenességre vezethetőek vissza (Szabó, 2021).

A második világháborút követő időszak németellenes légköre sem kedvezett a német vagy németekhez köthető dicsőséges történelmi tettek köztudatba és identitásba való beépülésének (Szenyéri, 2019). Tanulmányomban arra törekedtem, hogy a harsány-hegyi csatát övező emlékezeti hiátus egy szeletét kitöltve az összecsapás egyik narratíváját bemutassam.

MÓDSZEREK

A jelen műalkotás-elemzésben nem az esztétikai szempontok domináltak, hanem a szimbólumok politikai földrajzi és emlékezetpolitikai jelentősége. 1991-ben művészek egy csoportja a San Francisco Museum of Modern Art-ban tartott szimpóziumon arról tartottak módszertani értekezést, hogy az utóbbi években született műalkotásokat az elméleti szakemberek miként helyezik a szociálisan tudatos és politikai művészet perspektívájába. Ennek a jelenségnek a „New Genre Public Art” nevet adták (Palatinus, 2014). Bár a New Genre Public Art az 1970-es és az 1980-as évek műtárgyait elemezte szociális és politikai szempontból, a módszert alkalmasnak véltem Camphausen XIX. századi festményének elemzésére, amelyet Pierre Nora nyomán emlékezeti elemként értelmeztem, ugyanis Nora (1984) szerint az emlékezet a konkrétan gyökerezik, a térben, a gesztusban, a képekben és a tárgyokban.

A harsány-hegyi csata²

1687-ben Magyarországon a keresztény csapatok azzal a szándékkal indították el hadjáratukat az oszmánok ellen, hogy visszafoglalják Belgrádot. A mintegy 50 ezer fős sereg fővezére Lotaringiai V. Károly herceg és II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem volt. A közel azonos nagyságú török sereget Szári Szulejmán nagyvezír vezette. A keresztények útvonala a Duna mentén haladt, déli irányba. Eszék sikertelen ostromát követően, július 27-én megkezdték visszavonulásukat a Dráva bal partjára. A törökök a jól kiépített sáncműveiket hátrahagyva a keresztény csapatok után vonultak. Augusztus 10-én este már a Harsány-hegy közelében táborozott a keresztény katonaság. Augusztus 12-én a szövetséges keresztény sereg megindult Siklós vára felé. A Harsányi-hegy mellett azonban a szövetséges keresztény had – II. Miksa Emánuel vezette – balszárnya ellen támadást intézett az oszmán had. A gyors átcsoportosításoknak, valamint a bajor katonaság helytállásának köszönhetően a támadók nem tudták bekeríteni a keresztény sereg balszárnyát. A délután folyamán pedig Lotaringiai Károly vette át a kezdeményezést és intézett támadást a török tábor ellen (1. ábra). A csata nagy keresztény győzelemmel ért véget. Szulejmán nagyvezír vert hada Eszék felé menekült. A török had elszenvedett veszteségeiről megoszlanak a források, a halottak száma 7–8 ezer főre becsülhető.

² Dolgozatomban csak az 1687. évi harsány-hegyi csata eseményeinek rövid áttekintésére törekszem.

A csatát jelentős események követték az Oszmán és a Habsburg Birodalomban. Konstantinápolyban szultánváltásra került sor, magyar királlyá koronázták József főherceget Pozsonyban, valamint sor került a balázsfalvai egyezmény megszületésére is (Veress, 1987; Polgár, 2020; Domokos 2020).

1. ábra: Michael Wening: A nagyharsányi csata (XVII. század)
Figure 1. Wening, Michael – Battle of Harsány (17th century)

Forrás: museumap.hu³
Source: museumap.hu⁴

A harsány-hegyi csata emlékezete

Augusztus 29. Keresztelő Szent János fejevételének az ünnepe. Ezen a napon nemcsak Keresztelő János szenvedett mártíromságot, hanem a mohácsi csatában elesett hősök is, így a dátum a keresztény Magyarország keresztre feszítésének szimbóluma is egyben. Az ország feltámadását, másfél évszázadot követően a magyarországi visszafoglaló háború (1683–1699, 1716–1718) hozta el, amelynek egy fontos állomása volt az 1687. augusztus 12-i Nagyharsány térségében kivívott Habsburg katonai győzelem. Ennek a feltámadásnak a történetét azonban igen kevésbé őrzi a magyar nemzeti emlékezet. A csata emlékezetét legújabbban Polgár Balázs vizsgálta 2020-ban megjelent monográfiájában. A szerző itt három emlékévk (1887, 1937, 1987) köré rendezte az összecsapás emlékeztörténetét, vala-

³ <https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5797676>, (Letöltés dátuma: 2021. március 19.)

⁴ <https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5797676>, (Letöltés dátuma: 2021. március 19.)

mint kiemelte, hogy a csata Magyarországon főleg Baranya megyében, Mohácson, Nagyharsányon és Villányban bír jelentősebb emlékhelyekkel és emlékművekkel (Polgár, 2020). A harcokra vonatkozó lokális reflexió erősnek mondható ma. A Nagyharsány környéki települések általános iskolái évente történelmi vetélkedőt rendeznek az 1687. évi összecsapás témaköréből (3. ábra), valamint Nagyharsány és Villány települések önkormányzata évente közös megemlékezést szervez a nagyharsányi szoborpark csataemlékművénél (2. ábra). A Nagyharsányi Helytörténeti Gyűjtemény jelentős, a csata emlékezettörtévével összefüggő emléket őriz. Az összecsapás emlékezetének figyelemre méltó helyi megnyilvánulása, hogy a villányi Tamás Bátya Pincészet egy időben boroscímkén szerepeltette a harsány-hegyi csata győztes keresztény hadvezéreinek portréit (4. ábra). A csata hadtörténeti régészeti kutatásához kapcsolódóan a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban nyílt tematikus időszakos tárlat 2020-ban, valamint a Hadtörténeti Múzeum 2021 tavaszára egy közel húsz perc hosszúságú tudományos ismeretterjesztő dokumentumfilmet készített a kiállításhoz kapcsolódóan *Történelmi csatatereken I. A harsány-hegyi csata (1687) – Magyarország visszafoglalása* címmel.

2. ábra: A nagyharsányi szoborpark csataemlékműve
Figure 2. The war memorial at the Harsány hill

Forrás: saját fotó
Source: own picture

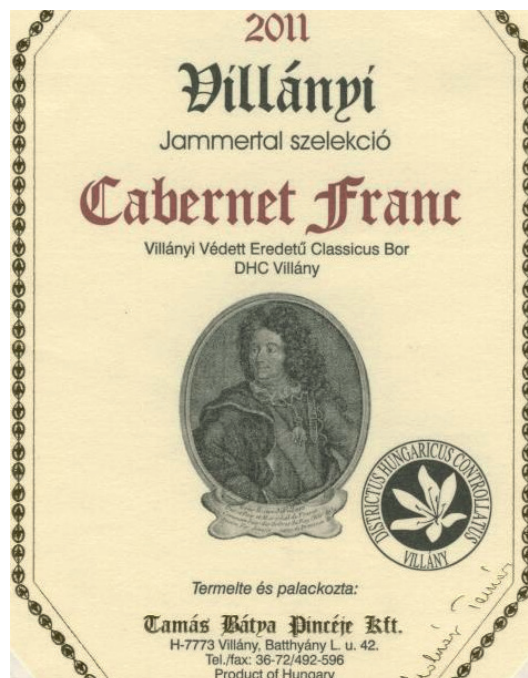
3. ábra: Játékbábuk a harsány-hegyi csata résztvevő alakjaival
(a bábukat készítette: Alapfokú Oktatási és Nevelési Központ, Villány)
Figure 3. Toy puppets with the participating figures of the Battle of Harsány Hill
(puppets made by the Primary Education Center, Villány)

Forrás: Nagyharsányi Helytörténeti Gyűjtemény
Source: Nagyharsány Local History Collection

A magyar történelmi emlékezetben sokkal inkább Buda 1686. szeptember 2-i visszavételének dátuma képezi a török kor lezárását. Éppen ezért ünnepelte Magyarország a török alóli felszabadulást 1886-ban. A harsány-hegyi csata annyi jelentőséget kap ebben a történelmi metaforában, hogy 1687. augusztus 12-én megakadályozta az oszmánokat Buda visszafoglalásában (Hóvári, 1999).

4. ábra: Az 1687. évi harsány-hegyi csatában résztvevő Villars márké arcképével díszített boroscímke
Figure 4. Label decorated by the portrait of Villars marquis

Forrás: Tamás Bática Pincészet, Villány⁵
Source: Cellar of Tamás Bática, Villány⁶

⁵ http://www.turakonyvek.hu/elmeny/gasztronomia/gasztronomia_201208.pdf, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)

⁶ http://www.turakonyvek.hu/elmeny/gasztronomia/gasztronomia_201208.pdf, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)

Fontos továbbá megjegyezni, hogy Sobieski János lengyel-szász serege és Lotaringiai Károly osztrák-bajor-magyar csapatai nélkül – akik megsemmisítő vereséget mértek a Bécszet ostromló oszmánokra, Kahlenbergnél – nem sikerülhetett volna Magyarország felszabadítása a török uralom alól. A visszafoglaló háborúk pedig a Segítő Szűz Mária (Mariahilf) kultusz jegyében zajlottak. A kultusz megjelenése jól megfigyelhető a visszafoglalt területeken. A Dunántúl, az Alföld, Szlavónia, Bácska és a Bánát számos római katolikus templomában fellelhetőek a Lucas Cranach 1537-ben festett *Mária a kisdeddal* című képének másolatai. A visszafoglaló háborúk Mária-kultusza összefonódott Nagyboldogasszony napjával, amely egyben Szűz Mária mennybemenetelének ünnepnapja is, azaz augusztus 15. Ez a nap egyben Szent István 1038. évi halálának napja, továbbá hazánk Szűz Máriának való felajánlásának napja is (Hóvári, 1999).

Augusztus 20-a Szent István ünnepnapja, amely leginkább a magyar állhatatosságról szól. Párja szeptember 8-a, Kisboldogasszony napja, Szűz Mária jeruzsálemi születésének az ünnepe, a török alól felszabadult területeken igen gyakori búcsúnap lett (Hóvári, 1999).

A fenti példák is jól szemléltetik, hogy a magyar történelem fordulópontjai sok esetben keverednek a keresztény ünnepekkel és emlékezetkultúrával. Ezeknek az üzenete egyrészt az, hogy isteni segítséggel a magyarság mindig kikerül a bajból, másrészt az, hogy amit elvesztett a magyar nemzet Mohácsnál 1526-ban, azt visszanyerte 1687-ben a második mohácsi csatában (Hóvári, 1999).

Az utóbbi történelmi metafora azonban kevésbé rögzült a magyar emlékezetben, annak ellenére sem, hogy gróf Esterházy Pál László (1730–1799) pécsi püspök megbízásából Dorfmeister Istvánnal (1729–1797) megfestette mindkét mohácsi csatát 1787-ben. A püspök szándéka ezzel az volt, hogy pécsi püspöki palotáját historikus szellemiséggel töltsse fel. Ezt a képet 1856-ban áthelyezték a Hétfájdalmú Szűz nevére felszentelt mohácsi Csataéri Emlékkápolnába (Hóvári, 1999).

A második mohácsi csata emlékezetének hanyatlásához az is hozzájárult, hogy az aktív katolikus hitet gyakorlók létszáma lecsökkent a térségben, de a legjelentősebb akadály a harsány-hegyi csata emlékezetének virágzásának útjában az a magyar politikai- és történelmi gondolkodás volt, amely soha sem tudta elfogadni a második mohácsi csata hőseit. Nemzeti emlékezetünk sikeres „labancokként” tartotta számon őket, annak ellenére, hogy Miksa Emánuel II. Rákóczi Ferenc a magyar trónra jelölte, és 1703–04-ben még katonai szövetségesek is voltak, továbbá Lotaringiai Károly, Bádeni Lajos, Miksa Emánuel és Savoyai Eugén pedig soha nem is harcoltak Magyarország ellen (Hóvári, 1999).

1850–51-ben Orlai Petrich Soma Münchenben megfestette a *II. Lajos holttestének megtalálása* című képét, amellyel nagymértékben elnyerte a közvélemény elismerését, hiszen a mű egyszerre ötvözte Mohács és Világos tragédiáját (5. ábra). Ugyanezt az emlékezetet erősítette Székely Bertalan *II. Lajos testének föltalálása* című képe 1859-ből. Ha Mohács, a világosi fegyverletételre reflektálva Magyarország keresztire feszítését jelképezte, akkor különösen nem volt ildomos Lotaringiai Károly nagyharsányi győzelmét dicsérni, hiszen unokája Ferenc, Mária Teréziát vette feleségül, létrehozva a Habsburg–Lotaringiai dinasztiát. Ebből fakadóan érthető, hogy 1886-ban, majd 1926-ban is miért Buda visszavétele és nem a második mohácsi csata volt a török alóli felszabadulás szimbóluma (Hóvári, 1999).

5. ábra: Orlai Petrich Soma: II. Lajos holttestének megtalálása (1851)

Figure 5. Soma Orlai Petrich – Discovery of the Corpse of King Louis II of Hungary on the battlefield of Mohács, 1851

Forrás: ujkor.hu⁷
Source: ujkor.hu⁸

Wilhelm Camphausen élete (1818–1885)

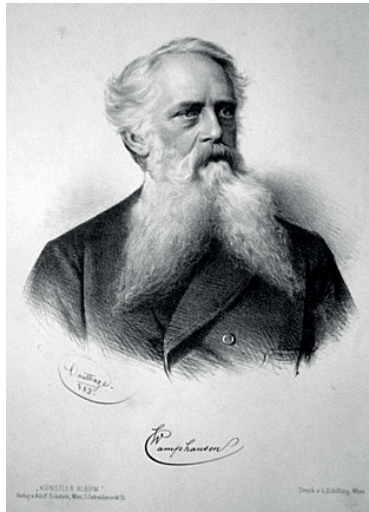
Wilhelm Camphausen a XIX. század csataképfestészetének az egyik legkiemelkedőbb képviselője (6. ábra). Realista művészetével a kortársait is elkápráztatta. 1818-ban született Düsseldorfban. A rajzolás és a festés művészetét Alfred Rethel-től és Carl Friedrich Lessing-től sajátította el. 1834-ben felvételt nyert a Düsseldorfi Akadémiára, ahol Wilhelm von Schadow mester osztályába járt egészen 1849-ig. Ez alatt az időszak alatt számos tanulmányutat tett meg, nem csak a német területeken működő művészeti központokba, hanem Észak-Itália, Hollandia és Belgium területére is ellátogatott. Wilhelm Hauff, Ludwig Uhland és Carl Immermann hatására irodalmi tárgyú festményeken kezdett el dolgozni. Hamarosan arra a felismerésre jutott, hogy leginkább a történelmi festészetben teljesebb ki, kiváltképp a XVII–XVIII. századi események képezték munkásságának a magját (7. ábra). Előszeretettel készített festményeket a harmincéves háború eseményeiről és az angol polgárháborúról (Daelen, 1903).

⁷ <https://ujkor.hu/content/mohacsi-helyszinelok-nehany-eszrevetel-ii-lajos-holttestenek-megtalalásával-kapcsolatban>, (Letöltés dátuma: 2021. március 19.)

⁸ <https://ujkor.hu/content/mohacsi-helyszinelok-nehany-eszrevetel-ii-lajos-holttestenek-megtalalásával-kapcsolatban>, (Letöltés dátuma: 2021. március 19.)

6. ábra: Adolf Dauthgate: Wilhelm Camphausen portréja (1880)
Figure 6. Adolf Dauthgate – Portrait of Wilhelm Camphausen, 1880

Forrás: gettyimages.com⁹
Source: gettyimages.com¹⁰

7. ábra: Wilhelm Camphausen: A foglyok (1853)
Figure 7. Wilhelm Camphausen – The prisoners, 1853

Forrás: artist.de¹¹
Source: artist.de¹²

⁹ <https://www.gettyimages.com/detail/illustration/wilhelm-camphausen-german-painter-wood-royalty-free-illustration/176666952?adppopup=true>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

¹⁰ <https://www.gettyimages.com/detail/illustration/wilhelm-camphausen-german-painter-wood-royalty-free-illustration/176666952?adppopup=true>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

¹¹ <http://www.artnet.de/k%C3%BCnstler/wilhelm-camphausen/die-gefangenen-fTHVPg0VWjpAE5FbznGemw2> (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

¹² <http://www.artnet.de/k%C3%BCnstler/wilhelm-camphausen/die-gefangenen-fTHVPg0VWjpAE5FbznGemw2>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

Az 1850-es évek végén és az 1860-as években művészetének indíttatása megváltozott. Már nem csupán a történetiség fogta meg, hanem a német egység gondolata is. Egyre inkább magáévá tette azt a gondolatot, hogy a német területek csak akkor lehetnek hatékonyak, erősek és ellenállóak, hogyha tovább folytatják a *porosz utat*. A militarizmus, a szigorú fegyelem és a kötelességtudat egyre fontosabb értékekké váltak számára. Művészetének nemzeti tartalmat keresve elsőként Nagy Frigyeset és korának porosz hőseit mutatta be (8. ábra) (Daelen, 1903).

8. ábra: Wilhelm Camphausen: II. Frigyes a frontvonal megfigyelése közben (1864)
Figure 8. Wilhelm Camphausen – Friedrich William II of Prussia observing the frontline, 1864

Forrás: lempertz.com¹³

Source: lempertz.com¹⁴

Stílusában főként a realiztikus részletesség fedezhető fel, ugyanakkor a drámai kompozíciók sem álltak távol tőle. Nemcsak csatajeleneteket, hanem portrékat is készített, jellemzően az arisztokrácia, különösen pedig a porosz királyi család tagjairól. Ezeken a képeken az ábrázolt alakok hősiességük kompozícióban láthatóak, amint éppen lovagolnak és a háttérben pedig a csata zajlik. Munkásságától azonban nem állt távol a metszetek és a karikatúrák készítése sem. Ezt a tevékenységét a düsseldorfi Malkasten művész egyesületének kötelékében végezte, melynek egyesületi elnöki posztját többször be is töltötte (Daelen, 1903).

Camphausen, patriotizmusa által vezérelve, hivatalos katonai csataképfestőként részt vett az 1864-es Dánia ellen indított porosz hadjáratban, 1866. évi königgrätzi csatában és az 1870-ben kezdődő porosz–francia háborúban is (Daelen, 1903).

¹³ <https://www.lempertz.com/de/kataloge/lot/1127-1/254-wilhelm-camphausen.html>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

¹⁴ <https://www.lempertz.com/de/kataloge/lot/1127-1/254-wilhelm-camphausen.html>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

Művészi pályájának harmadik nagyobb hullámát ennek az időszaknak az eseményei ihlették. A nemzeti témájú képeinek többé nem kellett történelmi eseményt választania. A német egyesülési folyamat a szeme láttára valósult meg, miközben ő maga is tevékeny részese volt hivatalos katonai festőként mindennek. Az ebből az alkotói korszakból származó műveit tehát az éppen zajló katonai események határozták meg (9. ábra). Képeinek főbb témáit tehát a dánok, az osztrákok vagy a franciák ellen vívott harcok szolgáltatták (Daelen, 1903).

A Dánia elleni háborúba Károly Antal, Hohenzollern hercegének személyes kérésére érkezett a Düppelnél felállított dán erődítményekhez, hogy a rohamozó német katonákat ott a helyszínen azonnal megörökítse. Mint később kiderült, a háború alatt ez volt a leghősiesebb és legfélelmetesebb német katonai akció. Camphausen ezen felül számos további illusztrációt is készített a Dánia elleni hadjáratról, amelyek hazai megítélése pozitív volt. Festett csatajeleneteit nagyfokú részletesség jellemezte, ahogy kortársai, úgy ő is a pillanatok megörökítésére koncentrált, csupán a csaták egyes kiemelt epizódjait ábrázolta. Saját elmondása szerint emberfeletti izgalmat érzett, amint a várva várt pillanat egyre közelebb került hozzá, hogy élő valóságában azt lássa és fesse meg, amit idáig csak a történelemből ismert, a katonai akciók azonnali realitását. Mindezt úgy, hogy Camphausen munkái a porosz dominanciát hirdették. Düppelnél a győztes porosz rohamot követően elsétált a csataterre is, ahol a halott és sok esetben roncsolt emberi testek látványa mélyen megdöbbsentette (Hewitson, 2017).

9. ábra: Wilhelm Camphausen: Bismarck és III. Napóleon a sedáni csata után (1874)
Figure 9. Wilhelm Camphausen – Bismarck and Napoleon III after the Battle of Sedan, 1874.

Forrás: galerix.org¹⁵
Source: galerix.org¹⁶

Az 1860-as és '70-es évek háborús időszakát követően is készített még nemzeti-történelmi tematikájú képeket. Ilyen volt például az 1882-es *Szilézia hódolata Nagy Frigyes előtt Breslauban, 1741-ben* (10. ábra), vagy az 1880-as *Epizód a Harsány-hegyi csatából*, amely vizsgálatom tárgyát is képezi.

¹⁵ <https://gallerix.org/storeroom/1174929444/N/3418/>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

¹⁶ <https://gallerix.org/storeroom/1174929444/N/3418/>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

10. ábra: Wilhelm Camphausen: Szilézia hódolata Nagy Frigyes előtt Breslauban, 1741-ben (1882)
Figure 10. Wilhelm Camphausen – The tribute of the Silesian estates to Frederick II in Breslau in 1741, 1882

Forrás: alamy.com¹⁷

Source: alamy.com¹⁸

Napjainkban, festményeinek többsége a Berlini Nemzeti Galériában (Berlin National Gallery), a Kölni Múzeumban (Cologne Museum) és a Müncheni Képtárban (Munich Pinakothek) találhatóak. Halála 1885-ben Düsseldorfban következett be (Daelen, 1903).

Wilhelm Camphausen élet- és pályarajzából kitűnik, hogy a második mohácsi csatát ábrázoló festménye az utolsó alkotói korszakában készült, abban az időszakban, amikor ismét visszatért a történelmi témák nemzeti színezetben történő ábrázolásához. Korábbi munkáinak szellemisége és minősége miatt, saját szándéka mellett külön uralkodói kérésre festette meg a Dánia, Ausztria-Magyarország és Franciaország elleni porosz háborúk egyes eseményeit. Történelmi témájú festményeit viszont saját elhivatottságából fakadóan készítette el, az éppen aktuális katonai és politikai eseményekre reflektálva (Hewitson, 2017). Életrajza áttanulmányozásából nem derült ki az, hogy járt-e a Harsányi-hegy térségében, az egykori csata helyszínén.

Az ábrázolás ismérvei, keletkezési körülményei, szimbolikus tartalma és politikai földrajzi elemzése

A kép keletkezési körülményei

Az 1871-től 1900-ig terjedő időszakot Németországban a *Kulturkampf* jellemezte. Bismarck igyekezett a katolikus egyházat visszaszorítani és a szocializmus terjedésének is gátat szabni. Ezek a politikai lépések azonban éppen ellentétes hatást értek el, 1890-re ugyanis egy megerősödött katolikus klérust és egy magabiztosabb szocialista politikai mozgalmat eredményeztek. Bár Otto von Bismarck német

¹⁷ <https://www.alamy.com/stock-photo/1882-n-a-wilhelm-camphausen-1818-1885-description.html>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

¹⁸ <https://www.alamy.com/stock-photo/1882-n-a-wilhelm-camphausen-1818-1885-description.html>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

kancellár a *keleti kérdést*¹⁹ kerülni szeretette volna, az egyre szorosabb szövetségesnek számító Osztrák–Magyar Monarchia miatt *Hercegovina* kérdésében mégis kénytelen volt állást foglalni. Ugyanebben az időszakban a német ipar ugrásszerű növekedést élt meg, hajókereskedelme virágzott, a társadalom jóléte növekedett. Mindezek a tényezők hozzájárultak a német kultúra és intézményrendszerének virágzásához, egyben nagy lehetőségeket kínálva a kelet iránt érdeklődőknek, hiszen utazásokra, keleti könyvtárak felkeresésére és keleti gyűjtemények létrehozására is lehetőség nyílt. Mindez Németország számára elhozta az orientalizmus második reneszánszát (Marchand, 2009).

A Német Császárság első alkalommal, a berlini kongresszus és Bosznia-Hercegovina osztrák-magyar okkupációja kapcsán vált érintetté a *keleti kérdésben*. Bosznia-Hercegovina Osztrák-Magyar Monarchiához való csatolásával mintegy 600 000 muszlim lakos került a Német Császárság egyre szorosabb szövetségesének számító Monarchia területére. A Monarchia számos gyarmati intézményt és szervezetet hozott létre Boszniában. Nemcsak a gazdaság, de a társadalom és a művészet is érzékelte a változást. Esetenként a klasszikus és nemzeti témák is orientális jegyeket kaptak a német és az osztrák-magyar területeken (Marchand, 2009).

Bosznia–Hercegovina okkupációjára az 1877–1878-as orosz–török háborút követő berlini kongresszus döntése alapján került sor. A budapesti tárgyalásokat követően, 1877. április 24-én II. Sándor orosz cár hadat üzent az Oszmán Birodalomnak. Az orosz csapatok sikeresen nyomultak előre, és kiszorították a Balkánról a török csapatokat. Az orosz és az oszmán külügyminiszter végül 1878. március 3-án, San Stefano-ban békét kötött. Nagy-Britannia és az Osztrák-Magyar Monarchia nem vette azonban jó néven a Balkán-félszigeten megnövekedett orosz befolyást. A helyzet orvoslására 1878. június 13-án ült össze a berlini kongresszus, Disraeli (Nagy-Britannia), Andrássy (Ausztria-Magyarország), Waddington (Franciaország), Bismarck (Németország), Corti (Olaszország), Gorcsakov (Oroszország) és Caratheodor (Oszmán Birodalom) képviseltették magukat. A tárgyalások eredményeként létrejött egy megcsonkított Bulgária. Szerbia, Montenegró és Románia pedig teljes függetlenséget kapott. Az Osztrák-Magyar Monarchia pedig megkapta Bosznia-Hercegovinát, továbbá megszállhatta a Novi Pazar-i szandzsákságot. Oroszország határmódosításokat hajtott végre az iráni-török határon. Az Oszmán Birodalom visszakapta Kelet-Ruméliát és megtarthatta Macedóniát (Palotás, 1982).

A Monarchia már 1878. július 29-én megkezdte Bosznia-Hercegovina megszállását, mely több helyütt is a muzulmán lakosság heves ellenállásába ütköztek (Palotás, 1982). Az új tartomány élére, Kállay Benjamin személyében közös pénzügyminisztert neveztek ki, majd pedig osztrák közigazgatást vezettek be (Palotás, 1982).

Bosznia-Hercegovina 1908-as, Monarchia általi annexióját meglehetősen nagy propaganda tevékenység kísérte. A Monarchia mindenáron azt kívánta közvetíteni, hogy a *keleti kérdést* végre sikerült megoldania. Az annexiótól a Balkán-félsziget viharos politikai viszonyainak lecsillapodását várta. Wilhelm Camphausen harsány-hegyi csatát ábrázoló festményének nyomtatott változatban való elterjedése is az 1908–10-es évekre tehető (Marchland, 2009).

¹⁹ A keleti kérdés az Oszmán Birodalom hanyatlásához kapcsolódó, a birodalomban élő elnyomott népek lázadásával és az európai nagyhatalmak beavatkozásával összefüggő problémák halmaza (Bodnár, 2007).

Figyelemre méltó, hogy Camphausen festménye egyértelműen a németiség keleti dominanciáját hirdeti, ugyanakkor a magyar közvélemény egészen máshogy viszonyult a Balkán-félszigeten zajló eseményekhez. Az orosz hadsereg Bulgária törökellenes szabadságharcába történő beavatkozásáig törökellenes hangulat uralta a magyar közvéleményt, hiszen a bolgár-török szembenállást a magyar-osztrák szembenállás metaforájaként élték meg, továbbá a török kor nem túl fényes emlékezete is felerősödött bennük. Az orosz beavatkozás viszont egyértelmű oroszellenességet és egyben törökbarátságot eredményezett a magyar közvéleményben, hiszen mindez az 1849-es magyarországi orosz intervencióra emlékeztette a magyarokat (Radev, 1988).

A kép szimbólumait befolyásoló stílus

Camphausen az „*Episode aus der Schlacht am Berge Harsany*” című festményét 1880-ban készítette el (11. ábra). A festmény a berlini *Institut für Kunst- und Bildgeschichte* (Berlini Művészet- és Képtörténeti Intézet) gyűjteményében található. A festmény 34,1 centiméter széles és 22,5 centiméter magas. Az eredeti festményről a későbbiekben azonban számos nyomtatott színes és fekete-fehér reprodukció is napvilágot látott (Daelen, 1903).

11. ábra: Commercy herceg és Lotaringiai V. Károly fővezér találkozása a harsány-hegyi csatában, 1687 (1880)
 Figure 11. Meeting of Prince of Commercy and Charles V, Duke of Lorraine at the Battle of Harsány Hill at 1687, 1880

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcsarnok, 2020
 Source: Hungarian National Museum – Historical Photo Department, 2020

A festmény műfaját tekintve a történelmi festészet kategóriájába tartozik. A történelmi festészet, mint műfaj a XIX. század társadalmi és politikai mozgalmával szoros összefüggésben áll. E műfaj alkalmazó művészek nem titkolt szándéka volt a közvélemény érzelmi eszközökkel való befolyásolása, így szerepet vállalva a nemzeti tudat kialakításában és formálásában. Egyik funkciója nem más, mint a politikai eseményekre való reflektálás a nemzeti múlt felidézése révén. Legtöbb esetben emb-

lematikus személyek vagy éppen az adott nemzet nemzeti múltjához kötődő történelmi események képezik a festmények tárgyát. Ezek a műalkotások minden esetben szimbolikus értékeket hordoznak, hiszen a művek keletkezési ideje nem az ábrázolt esemény időpontjával egyeznek meg. A cél az, hogy az ábrázolt történelmi eseménnyel olyan mondanivalót közvetítsen a befogadók számára, amely mondanivaló az éppen aktuális politikai-geopolitikai helyzettel függ össze. Az sem tagadható le, hogy ezek a művészi alkotások legtöbbször az aktualitásokon is felülemelkedve, általános érvényű morális tartalmakkal rendelkeznek (Németh, 1993).

A német történelmi festészet először akkor kapott nagy lendületet, amikor I. Lajos koronaherceg (később bajor király) kezdeményezésére létrejött a müncheni Királyi Képzőművészeti Akadémia. Az 1802-as királyi leirat tartalmazza, hogy az akadémiának tiszteletben kell tartania a nemzeti mozgalmak törekvéseit. A következő jelentős lökést a német történelmi festészetnek a napóleoni háborúk adták. Az 1814-es francia vereség hatására Peter von Cornelius (1783–1867) Rómában élő nazarénus festő több művésztársával együtt emlékiratot fogalmazott meg a porosz, a bajor és az osztrák államkancellárokhöz azt kérve, hogy támogassák a nemzeti monumentális művészetet. Cornelius és tanítványai így állami megbízásra készítették el a német történelem és mitológia jeleneteit (Bakó, 2009).

A napóleoni háborúk hatására bekövetkező nemzeti ébredés a németnyelvű területeket is érintette, emiatt megnőtt a saját nemzeti múlt megismerése iránti igény. A középkori történelmi eseményeket különösen nagy előszeretettel festették meg a romantika irányzatában alkotó művészek (Bakó, 2009).

Történelmi festők voltak Wilhelm Camphausen egyes kortársai is, mint például Richard Knötel, Emil Hünten, Georg Bleibtreu és Louis Braun. Munkájuk során végig az azonnali és valóságos események élethű ábrázolására törekedtek (Hewitson, 2017).

Csataábrázolásaik kerek szerkezetével lehetővé tették a kiterjedt harctéren folyó küzdelem egy pillanatának egy képzeletbeli nézőpontból történő megörökítését. A megfestett alakok és tárgyak pedig olyan élethűek, hogy megkülönböztetésük a valódiakétól igen nehézkes (Berzeviczy, 1916). Festményeik nem egyszerű hideg és lapos kétdimenziós képek. A történelmi festészetre jellemző az alakok háromdimenziós megjelenítése, betöltve a kép előterét. A lovak fénylő lába valódinak tűnik. Sok esetben az ábrázolt központi jelenetet a kép mellékszereplői nézőként veszik körül. A mellékszereplők akár még a központi jelenet felett is elhelyezkedhetnek. Mindez tudatos művészi konstrukció eredménye, hiszen a művész szándéka az, hogy a központi elem minél jobban a kép centrumában helyezkedjen el, kiemelve a központi jelenet súlyát, amely a hősi katonák dicsőségét magasztalja (Hewitson, 2017).

A képen lejátszódó epizód - központi alakok

A Villányi-hegység térségében kezdetben védekező szövetséges keresztény sereg a csata későbbi szakaszában már kezdeményezővé lépett elő és végül elsöprő győzelmet hozó támadást intézett a félkész sáncokkal védett oszmán tábor ellen. A harcokban különösen nagy veszteségeket szenvedett el a Commercy herceg ezrede. Maga Charles de Comemrcy is megsebesült, a harcok közben azonban – nagy bátorságról tanúságot téve – elragadott egy zászlót az ellenségtől (Polgár, 2020). A herceg bátor tettét különösen indokolta, hogy ezrede elvesztett zászlaját szerette volna pótolni. Jó lehetősé-

get látott erre, amikor a csatatéren megpillantott egy vágató török lovas, amint egy lovas csapatot irányított. Lotaringiai Károly fővezér engedélyét megkapva lovával kiugratott, hogy párbajra hívja ellenfelét. Miután a herceg pisztolylövése célt tévesztett, a török lovas a herceg oldalába szúrta kopjáját, mire a herceg eldobta pisztolyát és pallosához kapva lefejezte a török lovas, s megszerezte harci jelvényét (Wanostrocht, 1833). A párbaj végeztével Commercy herceg átnyújtotta a véres jelvényt Lotaringiai fővezérnek, majd annak zászlótartójának meghagyta, hogy ezúttal jobban vigyázzanak erre a jelvényre, mint a korábbi ezredzászlóra, hiszen Commercy herceg súlyosan megsebesült a harci jelvényért vívott párbaj során (Devaux, 1862).

A holddal ékesített fehér, lófarkas jelvényt I. Lipót német-római császár (1658–1705) egy templomba helyeztette ki, s ehelyett maga a császárné hímezett saját kezűleg zászlót Commercy ezrede számára (Nagy, 1987). Lotaringiai Károly kérésére a zsákmányolt török jelvényt a Nancyban található, Segítő Szűz Mária nevére felszentelt, burgundiaiak kápolnájába (Chapelle des Bourguignons, későbbi nevén Notre-Dame de Bonsecours) vitték. Ugyanebben a kápolnában található a szentgotthárdi csata (1664) győzelmét szimbolizáló török zászló is. A fővezér döntése azért esett épp a nancy-i burgundiaiak kápolnájára, mert ez a kápolna a Lotaringiai-ház győzelmi emlékhelye volt. Ez a kápolna eredetileg az isteni közbenjárást volt hivatott megköszönni, amidőn II. René lotaringiai herceg győzelmet aratott az ellenséges burgundiaiak felett, akik Merész Károly vezetésével érkeztek Nancy várának falai alá, hogy aztán megsemmisítő vereséget szenvedjenek el az egyesült lotaringiai és svájci csapatoktól 1477. január 5-én (Tóth, 2016a).

Commercy herceg hőstette, majd a Lotaringiai Károllyal való ikonikus találkozása nem csak Camphausen munkásságában tükröződik vissza és nem is csak német területeken. Az 1740-ben, Eléazar de Mauvillon (1712-1779) keze nyomán Amszterdamban megjelent Savoyai Eugén életéről szóló *Historie du prince François Eugène de Savoie, Généralissime des Armées de l'Empereur et de l'Empire* is megörökíti Commercy herceg vakmerő cselekedetét. Az 1809-ben Weimarban megjelent (később Párizsban is kiadott) Charles-Joseph de Ligne herceg (1735–1814) féle Savoyai életrajz is kitér e hőstetre. Az a tény is jól szemlélteti Commercy cselekedetének emlékezeti súlyát, hogy még a Jacques Lacombe által 1791-ben megjelentetett *Encyclopédie méthodique* című szótárban is Commercy herceg nagyharsányi csatában mutatott helytállásával illusztrálják a bátorság szócikket. De, Adolphe de Chesnel gróf 1862-ben megjelent, *Encyclopédie militaire et maritime* című katonai és haditengerészeti enciklopédiája is megemlékezik erről az ikonikus, bátor tetről. A történet továbbélését jól tanúsítja Paul Wentzke, *Feldherr des Kaisers, Leben und Taten Herzog Karl V. von Lothringen* című 1943-as műve is. (Tóth, 2019). Tóth (2019) szerint Commercy herceg hőstette olyannyira elterjedt volt, hogy még a XIX. századi francia történelemtankönyvekben is szerepelt. Bizonyára Wilhelm Camphausen is jól ismerte Commercy herceg hőstettét.

A lovagi erények, a keresztény hit védelmének eszménye a modern társadalmak emberének sokkal kevesebbet jelenthet, mint a középkor, a koraújkor vagy az újkor emberének. Azonban, a XVI. század Francia Királyságának nemesei, arisztokratái közül számos lovas vette útját a Magyar Királyság felé, a keresztény hit védelmében és némi dicsőség fejében. Így tett V. Károly herceg több felmenője is, hiszen felmenőit megtalálhatjuk például a Velencei Köztársaság és II. Rudolf szolgálatában is, mint résztvevők a törökellenes harcokban. Később, Lotaringiai Károly számára a muzulmánok elleni harc

a családi hagyományok további folytatását jelentette, amellyel a Lotaringiai ház évszázados európai súlyát is reprezentálni kívánta (Tóth, 2016b).

Wilhelm Camphausen Lotaringiai Károly és Commercy herceg dicsőséges ábrázolásával nem csak a második mohácsi csata egyik ikonikus jelenetét örökíti meg, hanem a lovagi eszményt is feleleveníti. A XIX. századi realista csataképekhez hűen a két herceg találkozója a kép közepén látható, egyben megvilágítva, jól láthatóan. Szintén a század csatafestészetének jellegzetes stílusjegyét mutatja az, hogy a harsány-hegyi csata csak egy jelenetét mutatja be, de azt nagy részletességgel (Berzeviczy, 1916).

Tóth (2016b) szerint Lotaringiai Károly törökellenes harcai többek között a herceg családjának európai jelentőségének hangsúlyozása miatt is fontosak voltak. V. Károly herceg éppen ezért lehetett kiváló szimbólum Camphausen kezében, aki nemzeti és történelmi eseménnyel reflektált az 1870-es évek Balkán-félszigetének eseményeire, a *keleti kérdés* geopolitikai kihívásaira, kifejezve a berlini kongresszus súlyát a Balkán kaotikus állapotának rendezésében, egyben rávilágítva a Német Császárság nagyhatalmi státuszára, a keleti felett aratott második mohácsi csata felelevenítésével.

A kép mellékszereplői, ellenségkép

Camphausen festményén megfigyelhető, hogy a központi jelenet körül álló alakok, mint nézők, körbe veszik Commercy és Lotaringiai Károly herceget. E konstrukció kiformalódásában nagy szerepe volt a XIX. századi európai törökképnek, amelyet nagyban befolyásolt a romantika irányzatához kapcsolódó orientalizmus. A törökök elleni harc ábrázolása a művészetben az 1730-as, 40-es évekre elvesztette aktualitását. Ám, a XVIII–XIX. századi romantika jegyében készült műalkotások jelentős hányada a történelmi festészet égisze alatt újra felelevenítette a régi török kori emlékeket, ezzel reprezentálva a történelmi, nemzeti, hősi áldozatvállalást (Galavics, 1986). Megnőtt az érdeklődés a keleti szabályozatlanság, az egzotikum és a vadság iránt. Camphausen festményén orientalista motívumnak tekinthetőek az elszórt oszmán fegyverek, a keleti mintás nyereg, az ázsiai katonák, illetve a tevék. Kelly Bloom szerint ezek a művészeti elemek nem csupán stilisztikai jelentőséggel bírnak, hanem a keleti kultúra, esetünkben a keleti nagy ellenség alsóbbrendűségét is kifejezik (Bloom, 2004).

Egyes jól kivehető török katonák kifejezetten idős emberként tűnnek fel a műalkotáson. Ezzel a művész az Oszmán Birodalom gyengeségére és korosságára utal. Ugyanezt szimbolizálják a megkötözött, vagy éppen láncra vert katonák is, de a kép előterében látható elszórt díszes, keleti hatást sugalló török nyeregkápa, vagy az ugyanerre a sorsra jutott török pajzs és szablya is ezt a funkciót szolgálja. Velük szemben, a keresztény katonák diadalittasan ülnek a lovaikon, a gyalogos, vagy éppen ülő török alakokkal ellentétben, érezhetően kifejezve a győztesek és vesztesek domináns, illetve alárendelt viszonyát (Etényi, 2015).

Az Oszmán Birodalom gyengeségét kifejező képzőművészeti alkotásoknak erős aktuálpolitikai alapot jelenthetett az a tény, hogy az oszmánok ereje korántsem tükrözte a XVII. században még Bécs kapuit döngető keleti hadak erejét. A XIX. században már csak „Európa beteg emberének” nevezték (Rácz, 2017).

A török kép alakulása több változáson is keresztül ment. A XVI. század német nyelvterületének művészei igyekeztek mind jobban elrettenteni a korabeli német lakosságot. Ezt jól megfontolt birodalmi

érdekből tették, ugyanis az oszmánok elleni háborúk jelentős mennyiségű pénzt igényeltek. Ahhoz, hogy a szükséges anyagi forrásokat a német tartományok megszavazzák a birodalmi gyűlésben, meg kellett győzni a német társadalmat, különösen a birodalmi gyűlések résztvevőit. A művészek egy része részt vett annak a propagandagépezetnek a működtetésében, amely folyamatos félelmet generált az emberekben. A szimbólumok jellemzően a német territórium és a kelet különbözőségére helyezték a hangsúlyt. A festményeken jól kivehetőek az oszmánok jellegzetes keleti öltözete, turbánnal a fejükön, íjakkal és nyilakkal felszerelve, mellyel kifejezték az ellenfél barbárságát is. Ezeket a jeleneteket jellemzően fa vagy rézmetszetek formájában készítették el, később pedig nyomtatott verzióban papír alapon terjesztették őket (Theiling, 2011).

A XVII. század katonai eseményei azonban más üzenet megfogalmazására készítették a művészeket. A keresztény csapatok több győzelmet is arattak az oszmánok felett. Az Oszmán Birodalom sokat veszített hajdani erejéből és ezt a keresztény propaganda is érezte. Már nem a félelem további fenntartása volt a cél, hanem a háború folytatásának kiharcolása, a korábbi erőfeszítések megtérülésének igazolása révén. A képeken továbbra is jól elkülöníthetőek maradtak a keleti és a nyugati katonák. A nyugati harcosok páncélos lovagokként, sisakban láthatóak. A legyőzöttek pedig sokkal inkább az orientális gazdagságot mutatják, mintsem az ördögi ellenséget. A festők nagy figyelmet szenteltek a törököktől zsákmányolt gazdagon díszített sátrakra, ruhákra, arany és ezüst evőeszközökre, egzotikus állatok megfestésére, de a lovak és nyergük egzotikusságára és értékességére is kitértek ábrázolásaikban. Több esetben a török katonák rendezett menetben lettek ábrázolva. Ugyanakkor a fogolyként ábrázolt török alakok, az elszórt török handzsár, pajzs, lószerszám az oszmánok legyőzöttségét szimbolizálják (Theiling, 2011).

A török háborúk végeztével a XVI–XVII. századi események továbbéltek a köztudatban. A török kor emlékezetét ambivalens módon fenntartotta a győztesek historiográfiája, egyszerre emlékeztetve a háborúk szörnyűségeire, győzelmeire és vereségeire, máskor pedig magasztalva az oszmánok kulturális ajándékait. A XVIII–XIX. századi Németország törökképét már sokkal inkább az orientalizmus határozta meg (Theiling, 2011).

Az orientalizmus megjelenése a reformáció kezdeti időszakával esik egybe. Az orientalizmus filozófiájának szellemében kutató embereket ekkor még csak a vallásosság gyökerei és a szemita emberek jellegzetességei érdekelték. A német orientalizmus egyik virágkorát az 1830–1930 közötti időszakban élte. Tevékenységükkel az akkori világ élvonalába tartoztak, megelőzve Nagy-Britanniát és Franciaországot is. Képviselőik közt volt Heymann Steinthal, Max Müller, Carl Heinrich Becker, Ignaz Goldziher (Marchand, 2009).

A XIX. század orientalizmusát áthatotta a német nemzeti érzület is. Míg a britek számára ott volt India, Észak-Afrika, mint vizsgálódási terület, ahogy franciáknak Szíria és Egyiptom, addig a német orientalisták megmaradtak a klasszikus orientalizmusnál, a keleti szövegek filológiai elemzésénél, mítoszok és rítusok vizsgálatánál. Ugyanakkor, a német nyelvterületeknek hosszú múltra visszatekintő kapcsolataik voltak a Szentfölddel és az Oszmán Birodalommal is. A XX. század végi és a XXI. század eleji irodalmi és művészettörténeti kutatások rávilágítottak a XIX. századi keletet megjelenítő irodalmi és szépművészeti alkotások esetenként meglehetősen ellentmondásos kontextusára. Többször más ideológiák olvasatában készültek el műalkotásaik. Általánosságban elmondható, hogy a XIX.

század német orientalistái Ázsia vallási, történelmi és kulturális jelentőségét hirdették, azt követően is, hogy a Német Császárság részese lett a gyarmati versengésnek (Marchand, 2009). Marchand (2009) azt is megállapítja, hogy a közép-európai orientalista munkák merőben különböznek a brittől vagy a franciától. Az eltérés oka pedig nemcsak Németország késői belépése a gyarmati versengésbe, hanem olyan kulturális tényezőkre is visszavezethetőek, amelyek a Habsburg Birodalom hosszú, déli, a történelem során háborúk színhelyéül szolgáló Oszmán Birodalommal közös határszakaszból adódnak. A XIX. század végére a német orientalisták érdeklődésének tárgya meglehetősen beszűkült, figyelmük főleg a modern világ és India, illetve az iszlám világ kapcsolatának vizsgálatára terjedt ki.

A felvilágosodással a német nemzet újraszületésének gondolata is megjelent, kulturális és politikai értelemben. Több esetben a német-keresztény kultúra világtörténelmi küldetését dimenzionálva. Új állameszmény jelent meg, miszerint az európai államoknak minél nagyobb hatású szereplőként kell megjelenniük keleten, diplomáciai, gazdasági és politikai értelemben. A XIX. század végére pedig mind jobban éreztette hatását a gyarmati versengés. Mindazonáltal, a német orientalistákat az 1820-as évektől az 1870-es évekig terjedő időszakban inkább a tudományos érdek, a gyűjteménygazdagítások és utazások jellemezték legjobban. 1870-től viszont egyre erőteljesebbé váló politikai érdek, a gyarmatosítás lett a kelettel való viszony meghatározója. Ebből kifolyólag nem meglepő a keleti szimbólumokat magukon viselő alakok gyengének, legyőzöttként való ábrázolása (Marchand, 2009).

Otto von Bismarck egyszerre észlelte, hogy nagyszámú, felfedezetlen területek nem várnak a német gyarmatosítókra és azt is, hogy Németország és Ausztria-Magyarország számára a hanyatló Oszmán Birodalom kárára történő gyarmatosítás nyújthat területszerzési lehetőséget (Marchand, 2009).

Feltehetően ez a korszellem hathatott Camphausenre, a harsány-hegyi csata megfestése előtt. Ugyanakkor, a „keresztény győztes és legyőzött keletiek” kompozíciója Commercy herceggel és Lotaringiai Károlyal a középpontban nem csupán a nyugati dominancia XIX. század végi kifejeződését jelenti, hanem a régi középkori kereszties hadjáratok eszmeiségének megtestesülését is. Ahogyan a kereszties hadjáratok dicső lovagi eszménye hatott Lotaringiai Károlyra és sok vele együtt harcoló nyugat-európai katonára is a XVII. század végén, úgy él tovább ugyanez a kereszties eszmeiség a XIX. századi Camphausen festményen, a keleten gyarmatosítani vágyó Német Császárságban és az Osztrák-Magyar Monarchiában. Ebből következően a Suzanne L. Marchand (2009) által említett germán-keresztény küldetésstudat, amely a német orientalista művészek szemléletmódját sok esetben meghatározta, Camphausen festményén is nyomon követhető.

KÖVETKEZTETÉSEK

Campahausen életrajzából jól kitűnik a hazaszeretete, a német nemzethez való hű viszonya. Éppen ezért feltételezhető hogy az *Episode aus der Schlacht am Berge Harsany* című munkájának a XIX. század végi német geopolitikai törekvések adták az egyik fő támpontját. Életrajzából azonban nem derült ki az, hogy járt-e valaha a Harsányi-hegy térségében. Az sem bizonyos, hogy saját elhatározásából vagy valakinek a megrendelésére készítette el festményét. Annyi viszont bizonyos, hogy a XVIII–XIX. században Commercy herceg hőstette Európa szerte széleskörűen ismert volt. Camphausen festmé-

nye, amely Commercy herceg és Lotaringiai Károly találkozását ábrázolja a nagyharsányi csatában, jól beilleszkedik az Eléazar de Mauvillon (1740), Jacques Lacombe (1791), Adolphe de Chesnel (1862) és Paul Wentzke (1943) által megírt művek sorába, amelyek mindegyike Commercy herceg hőstettét magasztalta.

Camphausen festménye ugyanakkor másodlagos emlékezeti tartalmakat is közvetít, hiszen emellett, hogy tovább öregbítette Commercy világot bejáró hőstettét és indirekt módon a herceg által zsákmányolt zászló egy olyan győzelmi szimbólum, amely a burgundiaiak kápolnájában a Lotaringiai-ház győzelmi szimbólumai mellé sorakozott fel. Ugyanakkor, a festmény két központi alakjának ábrázolásával, akarva-akaratlanul a dicső lovagi eszmény emlékezetét is tovább örököltette, miközben egyszerre reflektált az 1870–1880 közötti időszakra, egyben életre keltette a XVII. századi német propagandaművészet hagyományait is.

Ahogy a második mohácsi csata megpecsételte az oszmán terjeszkedést a XVII. század végén, ezzel jó időre rendezve a délkelet-európai hatalmi teret, úgy Camphausen munkáján átvitt értelemben az a Német Császárság jelenik meg, amely a berlini kongresszussal ugyanúgy a rendteremtő keresztény hatalom eszményét szimbolizálja.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bakó, Zs. (2009). Történelmi festészetünk és a Müncheni Akadémia. In Szücs, Gy. (szerk.), *München – magyarul. Magyar művészek Münchenben 1850-1914.* (pp. 67–86). Budapest: Magyar Nemzeti Galéria.
- Berzeviczy, A. (1916). *Háború a képzőművészetekben.* Budapest: Uránia Szemléltető Taneszközök Gyára Részvénytársaság, 30 p.
- Bloom, K. (2004). *Orientalism in French 19th Century Art.* Boston: College Electronic Thesis or Dissertation, 60 p.
- Bodnár, E. (2007). A keleti kérdés kutatása az orosz történetírásban. *Világtörténet*, 29(2), 47–52.
- Daelen, E. (1903). Camphausen, Wilhelm. In Freiherr, R. (szerk.), *Allgemeine Deutsche Biographie* 47. (pp. 431–433). Lipcse: Duncker & Humblot.
- Devaux, M. (1864). *Dictionnaire des armées de terre et de mer. Encyclopédie militaire et maritime. Et contenant diverses cartes géographiques et planches.* Paris: Armand le chevalier, 588 p.
- Domokos, Gy. (2020). A törökellenes visszafoglaló háború. 1683–1699. In Mészáros, K. (szerk.), *Magyarország hadtörténete. II. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718.* (pp. 403–444). Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Etényi, N. (2015). Tradíció és aktualitás a 17. század végi várostromok nyilvánosságában. In Berecz–Pap –Petercsák (szerk.), *Végyvár és mentalitás a kora újkori Európában.* (pp. 97–125). Eger: Dobó István Vármúzeum.
- Fehér, T. (2017). Geo-economics and geopolitics in Europe from the aspect of a centre-periphery divide. *Modern Geográfia*, 12(4), 15–28.
- Galavics, G. (1986). *Kössünk Kardot az pogány ellen.* Budapest: Képzőművészeti Kiadó, 181 p.
- Hahner, P. (2019). *Magyarország szerencséje.* Budapest: Animus Könyvek, 312 p.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory.* Cicago and London: The University of Chicago Press, 167 p.
- Hewitson, M. (2017). *The people's wars. Histories of Violence in the German Lands, 1820–1888.* Oxford: Oxford University Press, 586 p.
- Hobsbawm, E. (1987). Tömeges hagyomány-teremtés: Európa 1870–1914. In Hofer-Niedermüller (szerk.), *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény, Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák I.* (pp. 127–197). Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- Hóvári, J. (1999). A velünk élő Mohács(ok). *Magyar Napló*, 31(8), 3–7.
- Marchand, S. (2009). *German Orientalism in the Age of Empire. Religion, race, and scholarship.* Washington, D. C.: Cambridge University Press, 556 p.
- Nagy, L. (1987). Az 1686–1687. évi hadjárat. In Szita-Nagy (szerk.), *Budától – Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez.* (pp. 13–70). Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Németh, I. (2004). *Németország története.* Budapest: Aula Kiadó, 693 p.
- Németh, L. (1993). A historizmusról. A historizmus mint művészettörténeti fogalom. In Zádor, L. (szerk.), *A historizmus művészete Magyarországon.* (pp. 9–11). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézet.
- Palatinus, D. (2014). *A köztéri művészet szerepváltozásai. A társadalmi térként definiált köztér művészeti megközelítése* (DLA értekezés) Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Palotás, E. (1982). *Az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni politikája a berlini kongresszus után, 1878–1881.* Budapest: Akadémia Kiadó, 280 p.

- Pap, N. (2017). Iszlám versus kereszténység – szimbolikus térfoglalás Szigetváron. In Pap-Fodor (szerk.), *Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között.* (pp. 205–243). Pécs: Pannon Castrum Kft.
- Nora, P. (1984). Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux. In Nora, P. (ed.), *Les lieux de mémoire. I. La République. Sous la direction de Pierre Nora.* (pp. 17–42). Paris: Gallimard.
- Polgár, B. (2014). Csatatérkutatás a Harsány-hegynél – 1687. évi Harsány-hegyi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127(1), 103–132.
- Polgár, B. (2020). *Csata a Harsány-hegynél. Háború, régészet és kulturális örökségvédelem.* Budapest: HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 242 p.
- Radev, S. (1988). Vaszil Levszki születésének 150. születésnapja alkalmából az 1877/78-as orosz-török háború kezdetének 110. évfordulója. *Hungaro-Bulgarica*, 4(5), 7–86.
- Rác, A. (2017). *Birodalomból Köztársaság. Az Oszmán Birodalom jogrendszerének modernizációja.* (Doktori értekezés). Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Szabó, R. (2021). A harsány-hegyi csata egyes emlékezeti vonatkozásai. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 14(1-2), 10–37.
- Szenyéri, Z. (2019). Dombóvár környéki települések német nemzetiségű lakosságának létszámváltozása 1941–2011 között. *Modern Geográfia*, 14(2), 1–34.
- Theiling, S. (2011). The changes of imaging the Ottomans in the context of the Turkish Wars from the 16th to 18th century. *Cahires de la Méditerranée*, 83(2), 61–68.
- Tóth, F. (2016a). Charles V, Duke de Lorraine and the Battle of Mogersdorf/Saint Gotthard. In Sperl-Scheutz-Strohmayr (szerk.), *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár 1664. Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses.* (pp. 215–232). Eisenstadt: Burgenländischen Landesregierung, Abteilung 7 – Kultur, Wissenschaft und Archiv, Hauptreferat Landsarchiv und Landesbibliothek.
- Tóth, F., & Alain, P. (2016b): Un héros chevaleresque et chrétien: le prince Charles de Lorraine á la bataille de Saint-Gotthard (1664). *Pays Lorrain*, 113(97), 255–264.
- Tóth, F. (2017). Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója: a törökellenes magyarországi hadjáratok 1683 – 1688 közötti szakaszának fontos forrása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 130(3), 745–779.
- Tóth, F. (2019). A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához. In Fodor-Varga (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetében.* (pp. 445–462). Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Tóth, S. (2016). Helyzetjelentés a földrajz bosszújáról, Kaplan könyve nyomán. *Modern Geográfia*, 11(2), 53–68.
- Varga, Sz. (2019). Revans. A második mohácsi csata. *Rubicon*, 30(11), 66–73.
- Veress, D. (1987). Hol volt az úgynevezett „második mohácsi csata” 1687. augusztus 12-én? *Hadtörténelmi Közlemények*, 34(4) 691–715.
- Wanostrocht, N. (szerk.). (1833). *Recueil choisi de traits historiques et de contes moraux. Avec la signification des mots en anglais au bas de chaque page. A l’usage des jeunes gens, de l’un et de l’autre sexe, qui veulent apprendre le français.* New-York: W. E. Dean. Printer, 70 Frankfort-street, 298 p.
- Woodward, R. (2013). Military landscapes: Agendas and approaches for future research. *Progress in Human Geography*, 38(1), 40–61.

Zombory, M. (2008). *A nemzeti hovatartozás mint térbeli probléma. Emlékezetpolitika Magyarországon 1989 után* (Doktori értekezés). Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest.

Képek forrásai

- Alamy.com. <https://www.alamy.com/stock-photo/1882-n-a-wilhelm-camphausen-1818-1885-description.html>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)
- Artnet.de. <http://www.artnet.de/k%C3%BCnstler/wilhelm-camphausen/die-gefangenen-fTHVPg-0VWjpAE5FbznGemw2>, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)
- Gallerix.com. <https://gallerix.org/storeroom/1174929444/N/3418/>, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)
- Gettyimages.com. <https://www.gettyimages.com/detail/illustration/wilhelm-camphausen-german-painter-wood-royalty-free-illustration/176666952?adppopup=true>, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)
- Lempertz.com. <https://www.lempertz.com/de/kataloge/lot/1127-1/254-wilhelm-camphausen.html>, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)
- Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcsarnok: A nagyharsányi csata (1687. augusztus 12.) – Eseménykép; <http://opac3.mnm.monguz.hu/record/-/record/display/manifestation/MNM-MUSEUM1478623/b4218835-9276-405a-b2f1-9691e229f05e/solr/0/24/3/19/importDate/DESC>, (Letöltés dátuma: 2020. október 8.)
- Museumap.hu. <https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5797676>, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)
- Szebelédi Zs. (2015). Mohácsi helyszínelők – Néhány észrevétel II. Lajos holttestének megtalálásával kapcsolatban. <https://ujkor.hu/content/mohacsi-helyszinelok-nehany-eszrevetel-ii-lajos-holttestenek-megtalalasaval-kapcsolatban>, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)
- Tamás Bátya Pincéje. http://www.turakonyvek.hu/elmeny/gasztronomia/gasztronomia_201208.pdf, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenccel-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

